

БЮДЖЕТНИ БОШҚАРИШДА СИФАТ МАСАЛАЛАРИ

Гулшад Нурмаматовна Турдикулова
Термиз давлат университети магистранти

АННОТАЦИЯ

Мақолада бюджет тизимлари ҳолатининг турли жиҳатларини ўрганиш, мамлакат иқтисодиётининг ўзгариши, иқтисодий вазият ва молия тизимининг беқарорлиги шароитида ҳудудларнинг бюджет салоҳиятини ўрганишнинг муҳим масалалари қаламга олинган. Ишнинг мақсадлари бюджетни бошқариш сифатини аниқлаш ва ривожланишга тўсқинлик қилаётган муаммоли соҳаларни аниқлашдан иборат.

Мақолада статистик маълумотларни таҳлил қилиш ва тизимли ёндашув орқали бюджетни режалаштириш натижалари кўриб чиқилади, капитал бюджет қўйилмаларининг улуши тахмин қилинади, бюджет ижроси ритми даражаси ва бюджет маблағлари ажратмаларининг ривожланиш даражаси ўрганилган.

Калит сўзлар: бошқарув ҳисоби, бюджет, бюджетлаштириш, даромад ва харажатлар бюджети, молиявий натижа, сотиш харажатлари, маҳмурий-бошқарув харажатлари, фойда, солиқ тўлангунга қадар фойда, соф фойда.

КИРИШ

Бюджет-солиқ сиёсати, айниқса, геосиёсий ва геоиқтисодий вазиятнинг ўзгариши даврида ҳудудий тизимларнинг барқарор иқтисодий ўсиши учун шароит яратишда асосий рол ўйнайди. Шу сабабли, ҳозирги вақтда бюджетлаштириш ва бюджет жараёнини бошқариш муаммоси айниқса долзарбдир. Сўнгги бир неча йил ичида мамлакатимизда бюджет жараёнини амалга ошириш пандемия инқирози ва ундан кейинги оқибатларни бартараф этишда содир бўлди. Шу муносабат билан бюджетнинг молиявий барқарорлиги ва даромад базаси барқарорлиги, солиқ салоҳиятини таъминлаш ва мустаҳкамлаш, бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг асосий вазифалари ҳисобланади.

Кейинги йилларда иқтисодиёт тармоқларидаги таркибий, мулкӣ ва ҳуқуқӣ ўзгаришлар хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантиришда режалаштириш жараёнини бюджетлаштириш билан тўлдириб боришни тақозо этмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Кўпгина иқтисодчи олимлар бюджетлаштиришга турлича ёндашишади, масалан - молиявий режалаштириш жараёни [1], молиявий назоратни оптималлаштириш воситаси [2], бошқарув ҳисоби воситаси [3], корхона фаолиятини режалаштириш ва назорат қилиш воситасида бюджетларни ишлаб чиқиш жараёни [10], оператив бошқарув услуги [4].

Республикамиз иқтисодчи олимларидан Б.А.Хасанов ва А.А.Хашимовларнинг фикрича, “бюджетлаштириш – корхонанинг маълум даврга мўлжалланган молиявий-хўжалик фаолиятини режалаштириш ҳисобланади” [4, 165].

Тадқиқот ишида кузатиш, умумлаштириш, гуруҳлаш, таққослаш, индукция, дедукция каби усуллар қўлланилди.

Тадқиқотнинг асосий масаласи даромад ва харажатлар бюджетини тузишда юзага келадиган ташкилий, методологик ва дастурий-техник муаммоларни бартараф этиш йўналишларини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Тадқиқот натижасида ишлаб чиқилган тавсиялар даромад ва харажатларнинг оптимал бюджетини тузиш, харажатларни қисқартириш, фойда ва рентабеллик даражасини ошириш имконини беради.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Маълумки, сифат менежменти тизимидан ташқарида бюджетлаштириш амалиёти харажатларнинг турли соҳаларини молиялаштиришда асосиз бузилишларга олиб келади.

Хорижий фан ва амалиётда миллий ўсишнинг ҳаракатлантирувчи кучи ва ҳудуд, жамият ва иқтисодиётни таркибий тузилиш элементлари сифатида қаралади [2, 8].

Иқтисодиёт ва умумий бошқарув назариясида “менежмент” атамаси икки жиҳатдан қўлланилади. Биринчи ҳолда, у бошқарув тизимини унинг функцияси сифатида, иккинчисида эса - жараён сифатида англатади. Шу муносабат билан бюджет жараёнини бошқариш сифати сезиларли даражада назорат ҳаракатларига боғлиқ бўлади. У ҳудуднинг бюджет жараёнини бошқаришда иқтисодий механизм ва алгоритм сифатида тақдим этилиши керак. Тизимли нуқтаи назардан, бюджетни бошқариш - бу бюджет аппаратининг бюджет тизимида мақсадли таосирини таоминлайдиган тизим (бюджет маблағлари тўплами).

Шуни таокидлаш керакки, амалиётда қўлланиладиган бюджет механизми мамлакат ривожланишининг ҳар бир босқичининг иқтисодий ва ижтимоий муаммоларини ҳал қилишга бюджет муносабатларининг ўзига хос йўналишини акс эттиради ва унга асосий компонентни ўз ичига олади.

1. Даромад механизми (даромадларни бошқариш) ҳудудий солиқ базасини ривожлантириш концепсиясини ишлаб чиқишни ўз ичига олади; солиқ қарзларининг ҳажми ва таркибини таҳлил қилиш; солиқ имтиёзларини бериш натижасида бюджет йўқотишлар даражасини баҳолаш; вилоят ҳокимлигининг вилоят бюджетларига солиқ тушумларининг салмоқли қисмини ташкил этувчи йирик корхоналар билан ишлаш самарадорлигини ошириш.

2. Харажатлар механизми (харажатларни бошқариш) масалалар бўйича ўз вақтида ва самарали қарор қабул қилишни назарда тутди. Бюджет маблағларидан фойдаланиш ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: бюджет сиёсатининг ишлаб чиқилган йўналишлари асосида бюджетдан молиялаштириш мақсадларини, шунингдек уларга эришиш учун молиявий ресурсларнинг зарур ҳажмини аниқлаш; молиявий ресурсларни тақсимлаш; вазифаларнинг самарали бажарилишини назорат қилиш.

3. Бюджетлараро ўзаро муносабатларни тартибга солиш механизми иккита компонентни ўз ичига олади. Биринчидан, бюджетлараро муносабатлар тизимини режалаштириш, прогнозлаш, ҳисобга олиш, баҳолаш ва назорат қилишнинг ўзаро таосири ва ўзаро боғлиқлиги жараёни сифатида ифодаланиши мумкин бўлган ташкилий механизм. Иккинчидан, иқтисодий механизм бюджетлараро муносабатлар тизимини шакллантиришга таосир қилувчи иқтисодий дастаклар (бюджетлараро тартибга солиш воситалари) мажмуи сифатида [2].

Мамлакат субъектининг бюджети моддий ишлаб чиқариш соҳасида яратилган ялпи ички маҳсулот ва миллий даромаднинг ҳаракати ва қайта тақсимланиши билан узвий боғлиқдир.

Вилоят иқтисодиётининг иқтисодий сектори ишлаб чиқариш, сотиш ва фойда ҳажмларига, демак, бюджет тизимининг барча даражадаги марказлаштирилган фондларига солиқлар ва тўловлар даражасига боғлиқ. Бундан ташқари, даромадларни йиғиш қанчалик юқори бўлса, ҳудудий ҳокимият органлари бюджет пул оқимларини халқ хўжалигининг зарур тармоқларини ривожлантиришга йўналтириш, шунчалик оқилона ва мақсадли вазифаларни бажариш имкониятига эга бўлади.

Бундан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, хўжалик юритувчи субъектларнинг беқарор ҳолатида, ҳатто иқтисодий жиҳатдан ҳам.

Бюджетни бошқариш сифатини баҳолаш биринчи навбатда бюджетни режалаштириш натижаларини таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Бюджетларнинг харажатлар қисмининг режалаштирилган параметрлари бажарилишини таҳлил қилиш натижалари шаҳар туманлари томонидан фойдаланилмаётган маблағлар миқдорини аниқлаш имконини берди.

Таъкидлаш жоизки, бюджет маблағларининг ўзлаштирилмаслигининг асосий омили харажатларни молиялаштиришнинг тартибсизлиги ҳисобланади.

Тўлов қобилияти маълум даражада маҳаллий бюджетларнинг даромад манбалари сифатидаги трансфертлар билан белгиланадиганлиги сабабли, уларни ўз вақтида ўтказиш масаласи айниқса муҳим ҳисобланади.

Биринчидан, бюджетни режалаштириш натижаларини таҳлил қилиш натижасида тузатилган суммалар асосан кам бажарилганлиги аниқланди.

Ўрганиш натижалари вилоят маркази бюджетини бошқариш сифатининг пастлиги тўғрисида хулоса чиқариш имконини беради, бу эса яқин келажакда, шунинг учун узок муддатли истиқболда бюджет маблағларини бошқаришга имкон бермайди. Ҳисоб сиёсатининг асосий қоидаларини тушунмаслик оқибатида менежерлар молиявий ҳисобот маълумотларини, даромад ва харажатлар бюджети маълумотларини талқин қилади.

Даромад ва харажатлар модели бюджетлаштириш молиявий моделининг муҳим элементи ҳисобланади. Даромад ва харажатлар модели ёрдамида корхона фаолияти самарадорлигини аниқлаш мумкин. Шу боисдан даромад ва харажатлар суммаларини уларнинг операцион бюджетлар даромад ва харажатлари билан боғлиқликда текшириш керак.

Даромад ва харажатлар бюджетини тасдиқлаш учун аввало пул маблағлари ҳаракати бюджети ва баланс моддалари варағи (бюджети) маҳсулотларини умумлаштириш керак.

Маълумки, ушбу бюджетларнинг кўрсаткичлари қатъий лимитга эга эмас. Ушбу бюджетлар кўрсаткичларини таҳлил қилган ҳолда кредит олиш тўғрисида қарор чиқариш мумкин.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, бюджетларни ижро этиш бўйича оқилона ишлаб чиқилган методология бошқарув ҳисобининг воситаси сифатида корхонанинг даромад ва харажат

натижаларини қиёслаш ва башорат қилиш, мақсадли кўрсаткичларини белгилаш имконини беради.

REFERENCES

1. Ананькина Е.А., Данилочкин С.В., Данилочкин Н.Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2009. -297 с.
2. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. –Toshkent, G`G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 318 bet.
3. Васильев А.А. Бюджетирование деятельности промышленных предприятий. - Волгоград: ВГТУ, 2002. - 143 с.
4. Хасанов В.А., Хашимов В.А. Boshqaruv hisobi. Darslik. –Т.: Cho`lpon nomidagi NMIU, 2013. -312 bet.

